

BOGUMIŁA WARZĄCHOWSKA – KATOWICE

[Recenzja]: Weronika Pawłowicz, *Księgozbiory polskiego duchowieństwa katolickiego na Górnym Śląsku w XIX i XX wieku (do 1939 r.)*, Katowice 2009, wyd: Księgarnia św. Jacka, ss. 432, Studia i Materiały Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach nr 52 ISBN 978-83-7030-669-4, ISSN 1643-0131

Publikacja Weroniki Pawłowicz *Księgozbiory polskiego duchowieństwa katolickiego na Górnym Śląsku w XIX i XX wieku (do 1939 r.)* ukazała się w serii „Studia i Materiały Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach”, a wydana została przez Księgarnię św. Jacka w Katowicach w 2009 roku. Praca składa się ze wstępu, dziewięciu rozdziałów, obszernego podsumowania, bogatej bibliografii, spisu zamieszczonych tabel i wykresów oraz streszczenia w języku włoskim.

Początkowe trzy rozdziały wprowadzają w zagadnienie roli książki i biblioteki w życiu Kościoła. W pierwszym z nich zwrócono szczególną uwagę na ideę tworzenia bibliotek kościelnych oraz przedstawiono dzieje tych bibliotek. Podkreślono również fakt, że księgi towarzyszyły Kościołowi od zawsze, poczynając od Aleksandrii, poprzez Rzym, następnie intensywny rozwój księżnic nastąpił w okresie średniowiecza. Znaczną rolę odegrały książki w okresie Reformacji, ponieważ uważano, że to, co jest rozpowszechniane w postaci drukowanej, dociera do większej liczby osób, dzięki czemu jest szansa, by lepiej i właściwiej rozumieć i rozszerzać naukę Kościoła. Książki służyły kapłanom w pracy duszpasterskiej, a wiernym dawały argumenty w dyskusjach. Rolę książek doceniano nie tylko w Kościele katolickim. Znaczące księgozbiory gromadzili także duchowni protestancy, kładąc szczególny nacisk na Pismo Święte, kancjonały oraz postylle.

Kościół zawsze dostrzegał konieczność permanentnej formacji kapłańskiej na płaszczyźnie intelektualnej, duchowej, społecznej i patriotycznej. Postanowienia synodalne biskupów nakazywały kapłanom posiadanie określonych pozycji książkowych. W trosce o odpowiedni poziom duszpasterstwa interesowano się księgozbiorami kapłańskimi prywatnymi i parafialnymi, a Kościół dostrzegał konieczność stałej formacji kapłańskiej w służbie wiernym. Często podkreślano i przypomniano o tym, żeby kapłani własne księgozbiory zaczęli gromadzić już w czasie studiów teologicznych, poszerzając kolekcje równomiernie nie tylko w zakre-

sie nauk kościelnych, ale ze wszystkich gałęzi wiedzy. Wymieniano liczne dzieła teologiczne i historyczne, a także publikacje z nauk społecznych, filozofii, encyklopedie, słowniki, repertoria i bieżące czasopisma, które powinny znaleźć się na wyposażeniu biblioteki księżowskiej.

Rozdział drugi przybliży strukturę księgozbiorów kościelnych na tle dziejów Śląska XIX i XX wieku. To, jak wyglądała sytuacja na Śląsku w badanym okresie, ilustruje wypowiedź Kazimierza Popiołka, według którego Śląsk należał politycznie do Czech, kościelnie do Polski, a narodowo był niejednolity. Jedną z kluczowych trosk Kościoła na Śląsku była w tym czasie sprawa uświadomienia narodowego i polskości ludu śląskiego. Na tym polu znaczącą rolę odegrali kapłani, którzy upowszechniali oświatę, sztukę, kulturę i naukę, a wszystkie te działania miały odniesienia do literatury, która na Śląsku od wieków była drukowana, gromadzona i czytana.

Po utworzeniu Diecezji Katowickiej powstało Śląskie Seminarium Duchowne w Krakowie. Tam gromadzone były książki na potrzeby studentów kleryków, przyszłych kapłanów. Równoległe z Biblioteką Seminaryjną, na bazie tych samych darów, tworzono księgozbiór w Kurii Diecezjalnej w Katowicach, który służył do pracy naukowej i duszpasterskiej duchowieństwu śląskiemu. Istotne znaczenie dla społeczności śląskiej miała Biblioteka Śląska, która wyrosła z Biblioteki Sejmu Śląskiego i innych dołączonych kolekcji, w tworzeniu której znaczny udział mieli miejscowi księża i ich księgozbiory. W bibliotekach katowickich znajduje się wiele książek należących do śląskich kapłanów. Druki te zasilily śląskie księżnice jako dary dostarczane bezpośrednio przez samych księży, bądź ich spadkobierców. Znaczna część wydawnictw została przekazana z różnych parafii jako materiały niewykorzystane przez lokalną społeczność parafialną.

Rozdział trzeci prezentuje księgozbiory kapłanów śląskich XIX i XX wieku w świetle źródeł, a są nimi materiały archiwalne, korespondencja, dokumentacja biblioteczna, a także same książki. Źródłem informacji o dostępnych zbiorach są również listy subskrybentów wydawnictw wielotomowych, a także wpisy rękopiśmienne właścicieli i wszelkie noty proveniencyjne, ekslibrisy, dedykacje oraz pieczęcie. Jednak najcenniejszym świadectwem o właścicielu kolekcji są same książki, ich treść, tematyka, miejsce i czas wydania, a także profesjonalny sposób przechowywania i rzeczowego uporządkowania. Wiele ciekawych informacji o właścicielu można znaleźć pomiędzy kartami książek, natrafiając na listy, pocztówki, zdjęcia, notatki, a często zapiski na marginesach, komentarze, podkreślenia czy pytania czytelnika. Dużą pomocą w identyfikacji kapłanów, ich zainteresowań, dokonań, osiągnięć oraz gromadzonych przez nich zbiorów jest księga „Catalogus Sacerdotum Dioecesis Katowicensis”, zawierająca biogramy zmarłych kapłanów śląskich, które zostały zebrane i zredagowane m.in. przez ks. Emila Szramka.

Z licznych przekazów dowiadujemy się, że cenne i zasobne kolekcje posiadało wielu śląskich kapłanów. O niektórych z nich autorka wspomina poświęcając im część opracowania, przy innych nazwiskach zatrzymała się na dłużej przeznaczając więcej miejsca na szczegółową analizę badanych księgozbiorów m.in.: Adolfa Hytrka, Franciszka Brudnioka, Aleksandra Skowrońskiego, Jana Kudery,

Arkadiusza Lisieckiego, E. Szramka. Są to księża naukowcy, bibliofile, społecznicy i biskupi, którzy przez całe swoje życie obcowali z książkami, kochali je, gromadzili nie tylko na własny użytek, ale dzielili się tym dobrem z innymi. Sylwetki tych księży oraz charakterystyka zachowanych zbiorów znalazła obszerne miejsce w kolejnych rozdziałach.

Omówienie kolekcji księdza A. Hytrka poprzedza jego życiorys. Lata jego życia to okres 1853-1899. Święcenia kapłańskie przyjął w Rzymie w 1878 roku. Obok pracy duszpasterskiej zajmował się działalnością publicystyczną początkowo w redakcji „Katolika”, później „Moniki”, następnie był redaktorem „Kurierza Górnos Śląskiego”, a potem udzielał się w „Gazecie Katolickiej”. Według przeprowadzonej analizy, ks. A. Hytrek posiadał bogaty księgozbiór służący jego pracy badawczej. W katowickich bibliotekach autorce udało się odnaleźć 109 dzieł w 121 woluminach (w tym dwa rękopisy) należących do tego kapłana. Podstawą wyróżnienia książek tego uczonego kapłana śląskiego była nota proveniencyjna na kartach tytułowych zgromadzonych dzieł. Swoje książki podpisywał ręcznie, zazwyczaj tylko nazwiskiem, czasami pojawiał się inicjał imienia. Tematyka posiadanych książek oscyluje wokół spraw związanych z ówczesnym życiem Kościoła. Są publikacje poruszające zagadnienia pierwszych wieków chrześcijaństwa, biblistyki i opracowania z teologii ogólnej oraz książki świadczące o głębokich zainteresowaniach kolekcjonera archeologią chrześcijańską. Całość opracowania uzupełniają dwie tabele przedstawiające odnaleziony zbiór według miejsca wydania oraz według języka druku, wykres ilustrujący zbiór według daty wydania oraz spis odnalezionych książek ułożony w porządku alfabetycznym (z wyróżnioną grupą starych druków).

Następny rozdział przedstawia kolejną sylwetkę ks. F. Brudnioka i jego księgozbiór. Urodzony w Gliwicach w 1856 roku, święcenia kapłańskie przyjął w Pradze w 1879 roku, a zmarł w 1926 roku. Ks. F. Brudniok wspominany był jako człowiek skromny, pobożny, małowówny, słynący ze swej uczoności i znajomości wielu języków obcych. Na podstawie materiałów źródłowych autorce udało się odnaleźć 887 dzieł w 1438 tomach – ze zbioru liczącego niegdyś 4800 tomów. Ks. Brudniok swoją własność zaznaczał na stronach tytułowych książek, wpisując nazwisko, często rok nabycia, czasami pełnią funkcję. Analizowany zbiór ma charakter głównie teologiczny, w którym znalazły się dzieła dotyczące biblistyki, teologii moralnej, historii Kościoła, prawa kanonicznego, a także opracowania historyczne oraz grecką i rzymską klasykę. Dla kolekcjonera stanowił niezbędną pomoc w pracy naukowej i dydaktycznej, a badaczom ukazuje jego szerokie zainteresowania sztuką, literaturą, a zwłaszcza rozwojem myśli teologicznej. Prezentowany zbiór to głównie starodruki, które zestawiono w tabelach według miejsca wydania oraz według języka druku, a także opracowano wykres odnalezionych książek według dat wydania. Na końcu omawianej kolekcji znajduje się spis odnalezionych starych druków w liczbie 51 woluminów.

Kolejny opisany księgozbiór należał do księdza A. Skowrońskiego. Kapłan ten żył od 1865 do 1934. Był szczególnie cenionym człowiekiem, aktywnie pracującym na rzecz ludu polskiego na Śląsku, działaczem narodowym, krzewicielem polskiej kultury, poetą i publicystą, a także posłem do parlamentu niemie-

ckiego. Ks. A. Skowroński zgromadził imponujący księgozbiór. O losach swoich zbiorów zdecydował w testamencie, zarządzając m.in. „Bibliotekę moją przeznaczam memu bratankowi [...] z tym życzeniem, by Kirchen-Lexikon Freiburg-Herder i książki teologiczne oddać Śląskiemu Seminarium Duchownemu w Krakowie, a resztę zatrzymał do swego własnego użytku”. Zgodnie z wolą właściciela księgozbiór ten został podzielony, a autorce udało się dotrzeć i zidentyfikować osiem rękopisów, dwa stare druki, dwa numery czasopism oraz 239 pozycji dziewiętnasto- i dwudziestowiecznych w 280 woluminach. Identyfikacji dokonano na podstawie znaków własnościowych: na wielu tomach wpisane było nazwisko właściciela, a często i określenie pełnionej funkcji. Pojawiają się też książki numerowane, co oznaczałoby, że ks. A. Skowroński swój zbiór miał spisany.

Wśród zgromadzonej kolekcji na szczególną uwagę zasługują materiały rękopiśmienne, a zwłaszcza fragmenty jego archiwum, w którym znalazły się wszelkie wystąpienia publiczne, kazania i listy. Natomiast książki z biblioteki Skowrońskiego to interdyscyplinarny zbiór ze zdecydowaną przewagą dzieł teologicznych, a zwłaszcza kilka edycji Pisma Świętego w różnych językach, prace z teologii dogmatycznej, moralnej, pastoralnej, zbiory kazań i konferencji, materiały homiletyczne i liturgiczne, a także pisma Ojców Kościoła. W kolekcji kapłana z Mikołowa nie mogło zabraknąć modlitewników, katechizmów i śpiewników pieśni kościelnych. Znaczną część biblioteki wypełniały publikacje traktujące o dziejach i kulturze Śląska, biogramy świętych i monografie parafii. Sporo miejsca poświęcił opracowaniom poruszającym najbardziej aktualne problemy społeczne Śląska, takie jak: alkoholizm, kwestie robotnicze, rozwój socjalizmu oraz szkolnictwo, oświata i stowarzyszenia. Nie dziwi również fakt, że w zbiorze tym znalazły się dzieła poetyckie, literackie, językoznawcze, słownikowe i klasyka, gdyż sam wiele pisał i tworzył. Dopełnieniem całej kolekcji były prace rodzimych badaczy i znanych autorów śląskich.

O kolejnym kolekcjonerze, ks. J. Kuderze, autorka napisała, że była to niezwykle barwna postać wpisana w krajobraz kościoła myśłowickiego i całego Śląska. Zgromadzony księgozbiór świadczy również o szerokim spektrum zainteresowań i interdyscyplinarnym profilu kolekcji z ukierunkowaniem na dzieła teologiczne. Myśłowicki kapłan żył w latach 1872-1943 i znany był nie tylko jako bibliofil i uczonec, ale również jako autor licznych dzieł biograficznych i historycznych o Śląsku. Analizując życie ks. J. Kudery, nietrudno zauważyć, że książki były zawsze obecne w domu rodzinnym kapłana, a nawyk czytania, zaszczerpiony w dzieciństwie, towarzyszył mu przez całe lata posługi kapłańskiej.

Mimo że księgozbiór dobierany był starannie i uzupełniany systematycznie, a testamentalny zapis miał gwarantować zachowanie w całości biblioteki, uległ jednak rozproszeniu, tracąc w dużej mierze charakter pierwotnej kolekcji. Autorce udało się odnaleźć 103 rękopisy, trzy stare druki oraz 355 dzieł dziewiętnasto- i dwudziestowiecznych z pierwotnego księgozbioru. Wśród dzieł teologicznych na szczególną uwagę zasługują prace z dogmatyki, liturgiki, historii Kościoła, patrystyki, prawa kanonicznego, a także liczne edycje kazań i szereg katechizmów oraz publikacje prezentujące Polskę, jej historię, kulturę, język i literaturę. Wiele miejsca w swojej bibliotece przeznaczył ks. Kudera na prace doty-

czące szeroko pojętej problematyki śląskiej, a zwłaszcza monografii poszczególnych miast i ich kultury oraz biografii osób tu żyjących i działających. Całość kolekcji księży uzupełniają czasopisma, artykuły z prac oraz wycinki prasowe, które zbierał pieczęłowicie, zestawiając w tematyczne zespoły, zabezpieczając w starannie opisanych teczkach.

Rozdział ósmy przedstawia charakterystykę bogatej kolekcji A. Lisieckiego, kapłana poznańskiego i drugiego biskupa diecezji katowickiej, żyjącego w latach 1880-1930. O Lisieckim mówi się, że był uczonym, kochał książki, cenił naukę, był wręcz pasjonatem nauki, dla której bez litości kradł sobie chwile opoczynku, by z radością się jej poświęcać. Odzwierciedleniem jego zamiłowania była zasobna biblioteka, która niestety nie zachowała się w całości, a ta część, która ocalała, została zidentyfikowana dzięki znakom własnościowym umieszczanym przez właściciela w postaci pieczęci z nazwiskiem i pełnioną funkcją. Autorce udało się odnaleźć 348 dzieł w 703 woluminach, głównie publikacje dziewiętnasto- i dwudziestowieczne, chociaż nie brakuje dzieł starodručných znakomitych autorów.

Biblioteka biskupa Lisieckiego narastała stopniowo, tworzona na przestrzeni lat, począwszy od pobytu na studiach, poprzez okres poznański i działalność społeczno-oświatową, aż po czasy posługi biskupiej w Katowicach. Znając zamiłowania bibliofilskie A. Lisieckiego, osoby z grona kolegów, przyjaciół, współpracowników i diecezjan obdarowywały go przeważnie książkami. W kolekcji zatem znalazły się książki należące wcześniej do instytucji lub do osób prywatnych, co wynika ze znaków proveniencyjnych. Cały księgozbiór ułożony był systematycznie, a poszczególne działy opisane dużymi literami np.: B – bibliistyka, F – filozofia, P – patrystyka, T – teologia itd. Charakter zbioru jest głównie teologiczny z dużym nastawieniem na patrystykę, uwagę przyciąga zwłaszcza seria Pism Ojców Kościoła w języku łacińskim. W posiadaniu księży Lisieckiego było kilkanaście edycji Biblii w językach hebrajskim, greckim, łacińskim, włoskim, niemieckim, a także komentarze do Pisma Świętego. Analizując skromną część z zasobnej biblioteki biskupa, autorka stwierdza, że był to zbiór typowo naukowy, teologiczny, który dzięki swej ówczesnej aktualności stanowił znakomity warsztat pracy uczonego i badacza.

Omawiane kolekcje zamyka rozdział dziewiąty, w którym scharakteryzowano księgozbiór błogosławionego ks. E. Szramka. Ten zasłużony dla śląskiej ziemi kapłan żył w latach 1887-1942. Wychowany w rodzinie o silnych wpływach polskości, ze szlachetnymi wzorcami patriotyzmu przekazywanymi przez miejscowych duszpasterzy, miał dobre podstawy do umacniania swych narodowych przekonań, za co ostatecznie poniósł śmierć męczeńską w obozie koncentracyjnym. Pracę duszpasterską i liczne obowiązki administracyjne oraz społeczne w diecezji dzielił z działalnością naukową i zainteresowaniami folklorystycznymi, znajdując przy tym czas na gromadzenie dzieł sztuki, książek i pieśni ludowych.

Biblioteka ks. E. Szramka była tworzona przez lata i stale uzupełniana poprzez zakup księgarski i antykwaryczny. Liczne podróże zagraniczne owocowały nowymi nabytkami bibliotecznymi. Jako ceniony i szanowany kapłan naukowiec, otrzymywał wiele dzieł autorskich i prac monograficznych od miejscowych badaczy, ludzi kultury i sztuki. Z materiałów archiwalnych wynika, że przed rozpoczę-

ciem drugiej wojny światowej biblioteka ks. Szramka liczyła 10 tys. tomów. Mimo zabezpieczenia i ukrycia przed okupantem znacznej części zbioru, niewiele pozostało z pieczołowicie gromadzonej kolekcji. Autorce udało się zidentyfikować 10 dzieł starodrukowych 303 prace dziewiętnasto- i dwudziestowieczne, 5 druków ulotnych, 2 rękopisy oraz 3 numery czasopism, co stanowi 323 pozycje w 329 woluminach, a więc niewiele z tego co zgromadził śląski uczonec.

W podsumowaniu autorka wyjaśnia idee tworzenia zbiorów kościelnych i przytacza powody dla których duchowni zakładali własne biblioteki. Na podstawie materiałów źródłowych, a także poprzez analizę tworzenia poszczególnych kolekcji, na pierwsze miejsce wśród przyczyn zakładania księżowskich księgozbiorów wysuwa się wypełnienie zaleceń synodów diecezjalnych, zobowiązujących duchownych do organizowania własnych warsztatów pracy niezbędnych w posłudze duszpasterskiej. Dla wielu kapłanów nawyk czytania i stałego obcowania z książką wyniesiony z domu rodzinnego, wzmacniał się w trakcie kolejnych etapów zdobywania wiedzy i ujawniał nie tylko w poznawaniu nauki Kościoła, ale również był pogłębiany o literaturę, sztukę, historię. Zalecenia synodalne oraz własny rozwój sprawiły, że prywatne zbiory kapłańskie od wielu pokoleń istniały na śląskiej ziemi, były ich warsztatem pracy i wyrazem szerokich zainteresowań.

Na powstanie pracy złożyły się wieloletnie i żmudne badania autorki, która wytrwale i z niestrudzonym zapałem przeglądała wielotysięczne zbiory największych śląskich bibliotek, dzięki czemu powstała publikacja oparta głównie na materiale źródłowym. Nikt dotychczas nie podjął trudu odnalezienia nawet fragmentów zgromadzonych kolekcji, a tym bardziej przeanalizowania ich zawartości.

Losy zbiorów z poszczególnych kolekcji, a także charakterystyka odnalezionych książek, przybliżają współczesnemu czytelnikowi sylwetki poszczególnych kapłanów, ich szerokie zainteresowania, a także działalność duszpasterską, oświatową i społeczną. W pracy tej na szczególną uwagę zasługują spisy odnalezionych książek z pełnym opisem bibliograficznym i sygnaturą biblioteki, wskazującą na aktualną ich lokalizację. Szczegółowy zestaw odnalezionych dzieł może posłużyć w przyszłości do pogłębionych badań księgoznawczych i śląskoznawczych.